

ט. אמר ר' יוחנן

יש המוסיפים לתפילת "ויתן לך" במוצאי שבת קטע ממסכת מגילה (לא.): אמר ר' יוחנן בכל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה, שם אתה מוצא ענותנותו וכו' עשה משפט יתום ואלמנה וגו' (מחזור ויטרי עמ' 182, סדורים ב"י דף ר, שער השמים דף ריט) טו.

הטעם: כדי לחזק בתחילת השבוע את תוחלתנו בה', "כי חפץ הוא בתפילת שפל רוח ולב נדכא וימלא משאלתם" (עבו"י עמ' 309).

ועוד, "כדי שנתעורר על נכון במשא ומתן בימי המעשה ולא נטה מדרך הישר, כי הקב"ה אבי יתומים ודיין אלמנות עושה משפט העשוקים" (שם).

הבדלה

י. כוס מלאה

כאשר מוזגים הכוס להבדלה נוהגים למלאה מעל גדותיה (ט"ז סי' רצו ס"ק א).

הטעם: סימן לשפע וברכה לשבוע החדש (מטעמים עמ' סג) א.

יא. בעמידה או בישיבה

יש שנוהגים לשבת בשעת אמירת ההבדלה כדעת המחבר בשו"ע (סי' רצו סע' ו) ויש שעומדים כדעת הרמ"א (שם).

הטעם לדעת המחבר שיש לשבת: לפי שהישיבה קביעות לעומת העמידה, לכן כאשר מוציאים אחרים בברכת ההבדלה

טו בסדור עבו"י נאמר בראש הקטע: בפולין מוסיפים גם את זה ובאשכנז לא אמרוהו. א א"ר חנין בר פפא כל שאין יין נשפך בתוך ביתו כמים אינו בכלל ברכה (עירונין סה). — לא הגיע לסוף ברכה גמורה, ואפילו הוא עשיר בדברים אחרים (רש"י שם). אוצר כמ"י (ע"א, נ"ג) מביא בשם הב"ד כל בית דלא אשתפיך ביה ינא במוצ"ש כמיא לית ביה סימן ברכה. לא מצאתיו בב"ד.

יש לשבת, המברך והשומעים, שבכך נראים שקבעו לצאת ידי חובת הבדלה (תוס' ברכות מג. ד"ה הואיל)², אבל לדעת הרמ"א מקישים הבדלה לספירת העומר, בהבדלה נאמר "לכם" (ויקרא כ' כה) וכן בספירת העומר (שם כ"ג טו), מה ספירת העומר בעמידה אף ברכת ההבדלה בעמידה (הגהות סמ"ק סי' קמה)¹.

ועוד, ההבדלה היא מעין לזו לשבת המלכה ודרך לזויה להיות בעמידה ובהליכה (א"ח הל' הבדלה סי' כז, שו"ע הרב סי' רצו סע' טו).

יב. הנה א"ל ישועתי

לפני ברכת ההבדלה, שמברכים בבית, נוהגים לומר מספר פסוקים מעניני ישועה ושמחה^ה לסימן טוב לשבוע המתחיל: "הנה א"ל ישועתי וכו'", אבל כשמבדילים בבית הכנסת אין אומרים פסוקים אלה והמבדיל מתחיל בברכת הגפן (רמ"א או"ח סי' רצו סע' א).

הטעם: כדי להראות לציבור שאין פסוקים אלה מנוסח ההבדלה שקבעו חז"ל (ערוה"ש סי' רצו סק"ח).
ועוד, משום שכבר אמרו פסוקים הרבה לסימן טוב בתפילת "ויתן לך" (שם).

יג. סדר הברכות

סדר הברכות בהבדלה הוא: יין בשמים נר הבדלה וסימנך יבנ"ה (או"ח סי' רצו סע' א).

הטעם: תחילה מברכים על היין משום שחוש הטעם הוא הגשמי והפחות מעודן שבחושים, ואין החיך מרגיש בטעם עד

ב עיין מ"ב סי' קסז ס"ק סה.

ג או"ח סי' תפט סע' א וראה באה"ט שם.

ד וראה שו"ת מהרי"ו סי' קצג, שו"ת מהרי"ל סי' קכד, ברכ"י סי' ח ושו"ת יחוה דעת ח"ד סי' כו.

ה הרמ"א מזכיר שלשה פסוקים, הראשון: הנה א"ל ישועתי. לפי נוסח אשכנז (סדור עברי) אומרים ששה פסוקים, ולפי נוסח ספרד (אוצר התפילות) שמונה פסוקים.

שיבוא האוכל לפיו. אחריו מברכים על הבשמים, משום שחוש הריח מעודן ממנו וחשים בריח גם ממרחק. אחריו מברכים על הנר, יען חוש הראיה יותר מפותח ורגיש ממנו ומגיע עד לכוכבי השמים, בסוף מברכים על ההבדלה, שהיא חלק מהתבונה האנושית להבדיל דבר מדברי, והעולה על כל החושים (רשב"ן, הב"ד תוספתא כפשוטה סדר זרעים עמ' 96, כתר ש"ט סי' תקכב).¹

יד. בשמים

תיקנו לברך על הבשמים במוצאי שבת עם ברכת ההבדלה (או"ח סי' רצז סע' א)².

הטעם: מפני שהנפש דואבת על יציאת השבת – משמחים אותה בריח טוב (רמב"ם שבת פכ"ט הכ"ט).

ועוד, להפיג צערו של אדם ודאגת הפרנסה שעליו, "ולא יתעצב אל לבו בזוכרו ששת ימי המעשה" (ספר הפרדס לרש"י עמ' כו). **ועוד,** בשבת ניתנה לאדם נשמה יתירה הניטלת ממנו במוצ"ש, וכדי להפיג את צער נטילתה מריחים בשמים (תוס' ביצה לג: ד"ה כי, מט"מ סי' תקה).

טו. הדס

לברכת הבשמים במוצ"ש נוהגים לקחת את ההדס ולהריח (או"ח סי' רצז סע' ד).

הטעם: ע"ש הנאמר (ישעיה נ"ה יג) "ותחת הסרפד יעלה הדס" ובסמוך (שם נ"ו ב) שומר שבת מחללו (טור או"ח סי' רצז)³. **ועוד,** בברכות הנהנין יש לברך לפני שנהנים, לכן מברכים על

1 אם אין דעה – הבדלה מנין (ירושלמי ברכות פ"ה ה"ב).
2 רמז לדבר שיש לברך על הבשמים לפני הנר וההבדלה (שמות ל' כג) בשמים ראש (אבודרהם עמ' קפח).
3 המקור בברכות נא.:
ט ובעלי הקבלה אומרים שעל דרך הסוד יש לברך על ההדס במוצ"ש (ב"י שם, ועיין של"ה מס' שבת דף קב).

שער ו: מוצאי שבת

קצא

ההדס, כי ריחו נודף אלא ע"י חיכוך בידים, ומברכים עליו ואח"כ מריחים (נוהג בחכמה דנ"ג).

טז. אבוקה

"מצוה מן המובחר לברך (בורא מאורי האש) על אבוקה" (אור"ח סי' רחצ סע' ב').

הטעם: משום שאורו מזהיר (לבוש סי' רחצ סע' ב).

ועוד, מפני שטופס הברכה "מאורי האש" רומז על מאורות הרבה (המאירי פסחים קג:).

יז. מסתכלים על הצפרנים

נוהגים לכופף את האצבעות ולהסתכל בכפות הידים ובצפרנים כשמברכים על נר ההבדלה (אור"ח סי' רצח סע' ג ורמ"א שם, סדר רע"ג דף לא ע"ב).

הטעם: ע"ש ששנינו (ברכות נא:): אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו (רש"י: שיהו נהנים ממנו), וכשמסתכלים על הצפרנים מבחינים בצבעם השונה מצבע הבשר ונהנים מאור הנר, וכאשר מכופפים האצבעות לתוך כף היד ומחשיך תחתיהן ואח"כ פושטים אותן, רואים את ההבדל בין האור לחושך (פדר"א פ"ב, ספר הפרדס לרש"י עמ' כז)^א.

ועוד, פשיטת היד וסגירתה מסמלת שעד עתה היינו אסורים במלאכה ועתה, לאחר ההבדלה, מותרים (אוצר כמ"י סי' נד ס"ק ד)^ב. ועוד, משום שהצפרנים גדלים, והגידול הוא סימן טוב, לכן מסתכלים עליהם בכניסת השבוע לסימן טוב (רבינו יונה על הרי"ף ברכות דל"ט ע"א).

י אמר רבא אבוקה להבדלה מצוה מן המובחר (פסחים ח. ושם קג:).
 יא עולא מפרש "עד שיאותו לאורו" – כדי שיכיר בין איסור לפונדיון, וחזקיה: בין מלזמא (משקל או מטבע) של טבריה למלזמא של צפורי, והמבדיל בין הצפורן לבשר יכיר ויבדיל בין מטבע למטבע (רא"ש ברכות פ"ח פ"ס ג).
 יב ועיין זהר פר' ויקהל פס' לא תבערו אש (שמות כ"ב ג).

יח. אבל ובשמים

יש נוהגים שאבל תוך שבעה אינו מברך על הבשמים בהבדלה
 (ברכ"י סי' רצז סע' ב, ש"ת שם אות א).

הטעם: בגלל שהאבל שרוי בעצבות, אין לו נשמה יתירה, והבשמים הם לצורך הנשמה היתירה²¹ (פרמ"ג א"א שם אות ה).

יט. שותה הכל

נוהגים שהמבדיל שותה את כוס ההבדלה כולו ואינו נותן ממנו לבני ביתו (מג"א סי' רצו ס"ק ד).

הטעם: כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה, שאם ישתה רק מלוא לוגמיו ספק אם צריך לברך ברכה אחרונה²² (מ"ב שם ס"ק ו).

כ. בישיבה

נוהגים שהמבדיל על הכוס שותה אותו בישיבה (מ"ב סי' רצו ס"ק ו).

הטעם: משום דרך ארץ אין לשתות מעומד (הרוקח סי' שכט)²³.

כא. האנשים

נוהגים שאין נשים שותות מיין ההבדלה (מג"א סי' רצו סק"ד).

הטעם: משום שיש מאן דאמר שעץ הדעת – גפן היה²⁴, ואמרו בב"ר (פר' י"ט ח) על חוה "סחטה ענבים ונתנה לו", לפיכך אינה שותה מיין הבדלה (של"ח ח"א דף קב ע"ב).

יג ראה תוספות ביצה לג: ד"ה כי.

יד ראה או"ח סי' רי סע' א.

טו וראה גטין ע. וע"ע א"ר סי' קע, שו"ת רב פעלים ח"ב סי' מה.

טז אילן שאכל ממנו אדם הראשון – ר' מאיר אומר גפן היה (ברכות מ). וכצפוני יפריש (משלי כ"ג לב) מה צפוני זה מפריש בין מיתה לחיים, כך הפריש היין בין אדם לחוה

(ויק"ר פר' יב פיס' א).

ועוד, משום שי"א שנשים פטורות מהבדלה", לכן עניית "אמן" שלהן על ברכות האור, הבשמים וההבדלה מהווה הפסק בין ברכת פרי הגפן ששמעו מפי הבעל לשתיה (שו"ת הר צבי או"ח ח"א סי' קנד בשם הגרא"ז מלצר).

כב. כבוי הנר ביין

נוהגים שמכבים את נר ההבדלה בשיירי היין מההבדלה (רמ"א סי' רצו סע' א).

הטעם: "כדי שיהא נראה לכל שלא הודלק נר זה אלא למצוה, לנר של הבדלה לברך עליו" (לבוש שם).

כג. מעבירים על העינים

יש נוהגים להעביר על העינים משיירי יין ההבדלה (או"ח סי' רצו סע' א) ^ח.

הטעם: משום חבוב מצוה (שם). וכן הוא בפרדר"א: "ר' אליעזר אומר: לאחר ששותה אדם כוס של הבדלה, מצוה להטיל מעט מים בכוס של הבדלה ושותה כדי לחבב את המצות, ומה שישאר בכוס מן המים מעבירו על גבי עיניו, משום שאמרו חכמים שיורי מצות מעכבין את הפורענות" ^ט (פדר"א פ"כ).

כד. זמירות

נוהגים לומר פיוטים וזמירות במוצאי שבת (תניא סי' כא, מ"ב סי' ש סק"ג).

הטעם: כשם שמלווים מלך היוצא מן העיר בשמחה ושירים

יז או"ח סי' רצו סע' ח.

יח יש נוהגים להריח מעשן שעולה מן הנר הכבוי ביין, וכן רוחצים ביין את המצח (סגולה לזכרון), ובשעה ששמים על העינים (שלוש פעמים) אומרים "מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים י"ט ט), וכן שמים על הדופק (סגולה להצלחה בעבודת ידיים), ויש שמכניסים אף טיפה לכיסים (סגולה להצלחה בעסקים) (ילק"מ עמ' 15).

יט עיין סוכה לח. ומרדכי ריש יומא.

כך אנו מלווים את צאת שבת המלכה בזמירות (סידור רש"י סי' תקלד בשם ר' יוסף טוב עלם).

מלוה מלכה

כה. מלוה מלכה

יש נוהגים לערוך סעודה במוצ"ש הנקראת סעודת מלוה מלכה (או"ח סי' ש סע' א)^א.

הטעם: ע"ש שאמרו (שבת קיט:) לעולם יסדר אדם שלחנו במוצ"ש אף על פי שאינו צריך אלא לכזית, והשבת מכונה "מלכה" כמסופר (שם) ר' חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא (=בערב שבת) אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה, "משל שמלוין את המלך ביציאתו כשם שמלוין אותו בכניסתו" (שבה"ל סי' קל).

כו. סעודת דוד

סעודת מלוה מלכה שאוכלים במוצ"ש^ב נקראת סעודת דוד המלך, ויש שאומרים בשעת האוכל "דא היא סעודתא דדוד מלכא" (אוצר התפילות עמ' תלח).

הטעם: ע"ש המסופר (שבת ל:) אמר דוד לפני הקב"ה הודיעני ה' קצי (תהלים ל"ט ה) א"ל: בשבת תמות. ולא ידע דוד באיזו שבת, ובכל מוצאי שבת היה דוד עושה סעודת הודיה שלא מת באותה שבת, לפיכך הסעודה של מוצ"ש נקראת על שמו (טעמי המנהגים סי' תכה).

א לפי הגר"א יש לאכול פת בסעודת מלוה מלכה, והט"ז (שם) כותב "יסדר שלחנו בפריסת מפה על השלחן".

ב או"ח סי' ש סע' א.